

DEVESCOVI BALÁZS

Eötvös József szülőháza Budán: Úri utca 19.*

Az életrajzi, kulturális vagy irodalmi lexikonok és kézikönyvek alapján úgy tűnhet, tudott tény: hogy Eötvös József 1813. szeptember 3-án Budán született. Minthogy abban az időben általában otthon szültek az anyák, az író-politikus születése helyével látszólag nem merül fel probléma: ez az otthon elvileg az apa, ifjabb Eötvös Ignác főtárnokmester várbeli házát jelenti. Az épületet a műemléki szakirodalom, illetve útikönyvek révén pontosan be lehet azonosítani: a Szűk utca, majd Balta köz és az Olasz, majd Herrengasse, illetve Úri utca sarkán álló ház – jelenleg Úri utca 19. Ám ezekkel az adatokkal, és így természetesen a fényképekkel is, amelyek Eötvös szülőházát hivatottak ábrázolni, valójában nem olyan gondtalan a helyzet, mint ahogy azt a látszat sugallja.

Úri utca 19. – Eötvös József szülőháza

Egy főként 20. századi szerzők műveinek sajtó alá rendezésével foglalkozó kutató, Belia György írt Eötvös pesti és budai lakásairól részletesebben a Hatvany Lajos által szerkesztett, először 1957-ben *Beszélő házak* címmel kiadott kötetben. Belia esszéje azonban sajnos több helyen pontatlan: már az akkor rendelkezésre álló adatok is

ellentmondanak bizonyos tételeinek, más kérdésekben pedig azóta felkutatott források mutatnak mást. A jelenleg rendelkezésre álló forrásokból úgy tűnik, pontosabban látjuk Eötvös József budai és pesti lakásait – ezúttal a budai szülőházról lesz szó.

Különös épület ez, különös történettel, a házról szóló műemléki szakcikk szerzője, Ney Ákos szerint „Budapest magánházai közt talán az egyetlen [...], amelynek részletes, hiteles történetét ismerjük”.¹

Az 1955-ben megjelent Horlel Miklós és társai által írt *Budapest műemlékei* című kötetben ez a leírás olvasható a lakóépületről:

Zártsorban épült, körülépített udvaros, egyemeletes lakóház, kilenc tengelyes, klasszicista homlokzattal, déli szélső tengelyének földszintjén a Balta köz nyitott átjárójával, középkori belső részletekkel.

Története szerint helyén „a mai épülettel azonos méretű, középkori lakóház állott”, ami „állítólag Filippo Scolari (Ozorai Pipo) temesi bán tulajdona volt.”

1686-ban az ostrom alkalmával a ház nagy része elpusztult, de földszinti boltozatainak egy része, s részben még emeleti falai is, állva maradtak. A XVIII. sz. elején a középkori maradványok megtartásával újjáépítették Úri utcai szárnyát. 1722-ben Pest-Pilis-Solt megye tulajdonába került és 1806-ig megyeházaként szolgált. 1806-ban br. Eötvös Ignác vette meg, s itt született Eötvös József az író. – 1829-ben a Lenkey-család tulajdonába jutott, és valószínűleg ekkor nyerte nagyobb átépítése során mai alakját.²

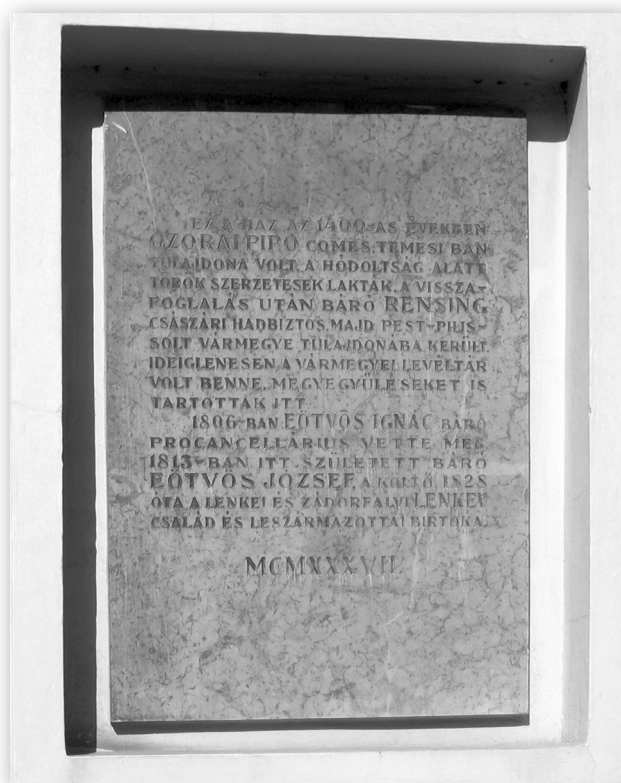
A ház történetét – némi eltéréssel – a nagyközönség is ismerheti, hiszen az Úri utcai homlokzat középső vakablakában vörösmárvány emléktábla van elhelyezve, ezzel a szöveggel:

Ez a ház az 1400-as években Ozorai Pipo comes temesi bán tulajdona volt. A hódoltság alatt török szerzetesek lakták. A visszafoglalás után báró Rensing császári hadbiztos, majd Pest-Pilis-Solt vármegye tulajdonába került. Ideiglenesen a vármegyei levéltár volt benne, megyegyűléseket is tartottak itt. – 1806-ban Eötvös Ignác báró procancellárius vette meg. 1813-ban itt született báró Eötvös József a költő. 1828 óta a lenkei és zádorfalvi Lenkey család és leszármazottai birtoka. MCMXXXVII.

* A tanulmány a NKA Szépirodalom és Ismeretterjesztési Kollégiuma Alkotói támogatása (azonosító: 3802/5330) révén készült.

¹ NEY Ákos, *A budavári Balta-köz*, Nemzeti Ujság, 19(1937), 115. sz., május 23., 25.

² HORLEL Miklós, *Szentháromság tér, Szentháromság utca, Színház utca, Táncsics Mihály utca, Tárnok utca, Tóth Árpád sétány, Úri utca = Budapest műemlékei*, I, szerk. POGÁNY Frigyes, Bp., Akadémiai, 1955, 537.

Emléktábla az Uri utca 19. falán

Az „itt született Eötvös József” kitétel természetesen csupán szimbolikusan értendő, mivel a mai épület át- és újjáépítései miatt inkább a helyével és néhány építőkövével őrzi korábbi tulajdonosai, köztük Eötvös Ignác egykori házat. Érdekesebb kérdés, mi igazolja: Eötvös József e helyen született.

Úgy tűnik, ez afféle hagyományként élhetett tovább. A budai Vár egyes épületeinek első leírását Arányi Lajos orvosprofesszor, a magyar műemlékvédelem egyik 19. századi úttörője készítette. 1877-ben írta le a Vár általa középkorinak gondolt 74 házát, köztük az Uri utca 19. számút. A mai napig kéziratos szövege ezt jegyezte fel:

Ezen ház hajdan a pilisi megyeház 1860-ban öregebb b. Eötvös Ignácnak (a b. Minister br. Eötvös József nagyatyjának) háza mellett egy faragott kőből készült dongaboltozat létezik, mely fölött két szoba nyugszik, egy nyugotra (az uri-utcába) a másik keletre (a disztérre) tekint, az utolsón egy három osztatu ablakot, mely a prágai óvárpalotán, Kolozsvárott Zápolya Jánosnak házán és Medgyesen egy palota szerű épületen látszik s a XV. század végéből vagy a XVI. század elejéből származik, hogy hajdan kőduccokkal (kőkeresztel) bírt, azt a gyakorlott szem könnyen kiveszi.³

³ Idézi HORLEL, *i. m.*, 539.

Ezt vihette aztán tovább hivatkozás nélkül és némileg átalakítva a műemléki szakirodalom. Az 1930-as években hárman is foglalkoztak az Úri utcai épülettel, közülük ketten említették meg: itt született Eötvös József. 1931-ben jelent meg Rexa Dezső gyűjtésében *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye emlékei* címmel illusztrációkkal egy kötet, amelyben a II. tábla, *A legrégibb megyeház – Budán (1689)* ismerteti alaposan az épületet.

Ez a ház hét esztendeig volt a megye udvarháza. „Nem közönséges költséggel” – amint egy okirat mondja – kijavíttatta, rendbehozatta, de amikor a téli hónapok beköszöntöttek és a Dunán nagy jégtablákat ragadott magával a folyam árja és a közlekedés veszélyessé, sőt lehetetlenné lett, – a megye rákényszerült, hogy Pesten szerezzen házat; ekkor a budai kuriális ház felső emeletét és a földszint egy részét bérbeadta, hogy abból a házipénztárnak jövedelme legyen, részben pedig megyei tisztviselőknek természetbeni lakásul átengedte, de kikötötte, hogy a tulajdonát képező palotában a megyének joga legyen – ha szükség és körülmények kívánandják – összefüggéseket és nyilvános gyűléseket tartani.

A mult század legelső néhány évén át a báró Podmaniczkyak bérelték egészen 1806-ig, amikor a megye a báró Eötvös-családnak 18.000 forintért eladta. Ebben a házban született 1813-ban József, a költő és államférfi.⁴

Az épület történetét behatóan először Ney Ákos ismertette az 1937. május 23-i Nemzeti Újságban, nem sokkal azelőtt, hogy a „ház hiteles történetének kimagasló mozzanatait föltüntető emléktábla” felkerült az épület falára. A cikkben 1686 után, majd főleg akkortól, hogy az épület a vármegye birtokába került, számos adatot kapunk a házról.

Mint hadi birtok, a török kiverése után a Baukomission ajánlatára a császár által Franz Henrich Rensing báró hadi komisszáriusnak osztott ki. Ez a Rensing igen sötét jellemű alak volt, később börtönbe is került. Szerfölött zsarolta a szomszédos, pestmegyei községeket, úgy hogy a lakosság végül is panaszt tett ellene. Maga Rensing is kénytelen volt elismerni a panasz jogosságát és egy 11.000 forintos kötelezvényt adott át a megyének a panaszosok kártalanítása céljából. Persze a kötelezvényt nem váltotta be és a vármegye „a nyomorult lakosság jankajáltása az Isten haragját vivja ki”, kifizette a károsszegeket, de egyuttal igényt jelentett be a budai kamaránál Rensing báró budavári házára. Az igény érvényesítése 1708-ig huzódott, de addig is birtokolta a vármegye a házat s Jung medicus comitatensisnek utalta ki természetbeni, megyei orvosi lakásul.

A vármegye tulajdonába kerülén a ház, igen sok följegyzés van róla a megyei iratok között a levéltárban. Így pl. 1717-ben és 1740-ben tiltakozik a megye az ellen, hogy a város a házra adót vessen. 1718-ban elhatározzák, hogy a ház „reedificanda”. Sajnos, 1723 augusztus 2-án a puszkaporos torony fölrobbanása folytán keletkezett óriási tűzvészben a ház is teljesen leég. A szükségessé vált újjáépítés 1728-ig tartott, a följegyzések szerint „szépen” volt végrehajtandó. Az építkezés fölvizsgálatát 1733-ban főispáni bizottság végzi Grassalkovich herceg vezetése alatt.

1731-ben a pesti megyeház építésének idejére a levéltárt hozzák ide át.

1780-ban a megye a házat bérbeadja Erdélyi József apátplebánosnak, de kiköti, hogy a mennyiben a megye ott összefüggéseket, gyűléseket akarna tartani, Erdélyi a házat erre a célra időszakonként átengedni tartozik. 1799-ben Zerdahelyi nemes ur a bérlő, földszintet Setét Farkas szolgabíró és Gyurcsányi István lakják. 1804-ben a báró Podmaniczky család veszi bérbe.

⁴ REXA Dezső, *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye emlékei*, Bp., Stádium, 1931, 8.

Ezek után *Eötvös József szülőháza* cím alatt olvasható:

De már 1799-ben táblát akasztat ki a vármegye a házra, hogy az „legtöbbet ígérőnek eladatik.” Tényleg 1806-ban 18.000 forintért örökágon megveszi báró Eötvös Ignác kamarai igazgató, procancellárius. Az Eötvös bárói ág kezén van a ház 1829-ig, itt született báró Eötvös József, költő. 1830-ban a ház lenkei és zádorfalvi Lenkey Lajos tulajdonába kerül s van azóta egyenes ági leszármazói birtokában.⁵

Végül egy, a második világháború után megjelent szakmunkában is előkerül az épület híres szülőtte. Genthon István összeállításában jelent meg 1951-ben a *Magyarország műemlékei* című kötet, amiben az épületről adott tömör leírásnak az is része lett: „A XIX. században az Eötvös-család tulajdona is volt, itt született Eötvös József.”⁶

Nincs okunk kételkedni az épület Eötvös család általi tulajdonlásában. A vármegyétől 1806-ban 18 000 forintért történő vétel Rexa Dezső majd a többi műemlékvédelmi szakember általi adata azt jelzi, az eredeti szerződés meglehet, legalábbis megvolt. Rexa Dezső másik adatánál egyenesen okiratra hivatkozik. Olvastuk: Ney Ákos azért idéz ennyi adatot a vármegyeházzal kapcsolatban, mivel ebből az időszakból „igen sok följegyzés van róla a megyei iratok között a levéltárban.”⁷ Imrényi Imre *A pesti vármegyeháza újjáépítéséről az Építés – építészet* 1950. évi 2. számában közölt cikkében szintén levéltári iratokból származónak látszó adatok olvashatóak a ház kapcsán:

az 1723-ik esztendőben, a „poros raktárnak meggyúlása és szétromboltatása által” valamint „mennnykő beütése által” tetemesen megrongálódott és újra felépített, a pesti vármegyeház megszerzése és a kor igényeinek megfelelő kifejlesztése után mindinkább vesztett jelentőségéből és az immár feleslegessé vált épületet a megyei hatóságok értékesíteni óhajtották. Az alispán előterjesztésére 1780-ban a budai ház első emeletét Erdélyi József apát, kecskeméti plébánosnak, a budakörnyéki nemzeti iskolák felügyelőjének adták bérbe évi 150 forintért és a vármegye örömét fejezte ki azért, hogy ilyen tisztességes lakót fogadhat házába. Végül a budai megyeházát 1806-ban a báró Eötvös családnak 18.000 forintért örökáron el is adták.⁸

Mi több: két irodalomtörténész is leírta évtizedekkel az első műemlékvédelmi szakszövegek megjelenése előtt, hol született Eötvös József. Beöthy László *Báró Eötvös József, mint regényíró* című, datálatlan, a *Magyar irodalomtörténet bibliográfiája* összeállítói szerint először 1892-ben megjelent munkájában jelezte: „A budai tárnokmesteri palota ó-falai között ebben az időben, 1813. szept. 3-án született báró Eötvös József.”⁹ Majd csaknem szó szerint ezt ismételte meg Bán Aladár *Eötvös József báró élete és költészete* című művében, ami szintén datálatlan, a bibliográfusok szerint 1902-ben jelent meg Pozsony – Budapesten: „1813. szeptember 3-án született a budai tárnokmesteri palota

⁵ NEY, i. m., 25.

⁶ GENTHON István, *Magyarország műemlékei*, Bp., Akadémiai, 1951, 27.

⁷ NEY, i. m., 25.

⁸ IMRÉNYI Imre, *A pesti vármegyeháza újjáépítése*, *Építés – építészet*, 2(1950), 2. sz., 175.

⁹ BEÖTHY László, *Báró Eötvös József, mint regényíró*, Győr, Gross G. és testv., é. n., 6.

ódon falai között.”¹⁰ Másrészt például Szalay László révén tudjuk, hogy a 19. században valóban számon tarthatták elismert művészek, tudósok születési helyszíneit. Eötvös egyik legfontosabb barátja, centralista társa ugyanis ismereteink szerint a mostani Uri utca 6. számú házban született, és amint arról a Századok 1877. évi 10. számában a *Tárcza Vegyes közlések* alcímű részében hírt adtak, a Magyar Történelmi Társulat már 1877-ben emléktáblát helyezett el az épület falán:

Szalay László emlékére társulatunk közvetítésével, díszes márványkövet állított annak szülőházán *Kóczán Ferencz*. A kő a ház falába (Budavár uri-utca 22.) van illesztve; anyaga vörös márványkő, melybe arany betűkkel van felvésvé: E házban született Szalay László, 1813. ápril 18-án. Az emléket igen díszesen állította ki Gerenday Antal.¹¹

Ennek megfelelően úgy gondolom, a 19. században többen tudták: a század első három évtizedében az Eötvös családé volt az Uri utcai épület, és hogy benne született Eötvös József.

Végezetül azt érdemes átgondolni, ki vásárolhatta meg az Uri utca 19. számú házat 1806-ban Pest megyétől, és kinek a tulajdonában lehetett 1813-ban, főként, mivel ezzel kapcsolatban a Magyarok Emlékezete sorozat Eötvös-kötetében magam is téves adatot örökítettem tovább.¹² A figyelmes olvasónak talán feltűnt: a műemléki szakirodalom nem egységes ebben a részletben. Arányi Lajos kéziratos feljegyzése, noha a központosítás hiánya miatt többféleképpen érthető, abban történetesen egyértelmű: a ház birtokosaként az idősebb Eötvös Ignácról beszél. Rexa Dezső, majd Imrényi Imre és Genthon István Eötvös családot említ, velük szemben Ney Ákos báró Eötvös Ignác kamarai igazgató, procancellariust adja, és ez került a ház falán elhelyezett emléktáblára is. Másrészt a két irodalomtörténész, Beöthy László, illetve Bán Aladár könyvében a budai tárnokmesteri palota Eötvös József születési helye. Horlel Miklós csak annyit írt, Eötvös Ignác vette meg 1806-ban az épületet. Talán ezekből adódhatott, hogy későbbi szakirodalmakban az író és politikus apja lett a ház tulajdonosaként megadva. Belia György Eötvös fővárosi lakásairól szóló dolgozata nyitó bekezdése az író születési helyszínét jelöli meg pontosan, vázlatosan ismerteti a ház történetét, befejezésül pedig azt írja: „A megyétől 1806-ban vásárolta meg Eötvös Ignác procancellarius, az író apja.”¹³ Noha Sőtér István monográfiája 1967-ben megjelent második kiadásában nem találhatók jegyzetek, csupán a könyv végén vannak feltüntetve némileg vázlatosan a felhasznált munkák bibliográfiai adatai, és a névmutatóban nincs feltüntetve sem Belia György, sem pedig Hatvany Lajos, nehéz nem arra gondolni, a *Beszélő házak* írása alapján lett ez a nagy Eötvös-életrajz kezdő mondata első fele:

¹⁰ BÁN Aladár, *Eötvös József báró élete és költészete*, Pozsony – Bp., Stampfel Károly, é. n. [1902], 4.

¹¹ ANONIM, *Vegyes közlések*, Századok, 11(1877), 10. sz., 895.

¹² Lásd DEVESCOVI Balázs, *Eötvös József 1813 – 1871*, Pozsony, Kalligram, 2007 (Magyarok Emlékezete), 25.

¹³ BELIA György, *Eötvös József pesti és budai lakásai = Beszélő házak és tájak*, szerk. HATVANY Lajos és GINK Károly, Bp., Officina Nova, 1989, 182.

„1813. szeptember 3-án születik Eötvös József, Budán, a Várban, apjának, a főtárnokmesternek Uri-utcai házában”.¹⁴

Eötvös József nagyapja és apja egyaránt Ignác volt, és mindketten magas tisztséget értek el. Szinnyei József szerint az idősebb Eötvös Ignác „bölcseleti doktor, kir. főpohárnok, főispán és valóságos belső titkos tanácsos”,¹⁵ míg az ifjabb Eötvös Ignác „bölcseleti s jogi doktor, cs. kir. kamarás, m. kir. udvari alkancellár, valóságos belső titkos tanácsos és főpohárnokmester”.¹⁶ Mivel a pohárnokmester és a tárnokmester két különböző méltóság volt, ezért valójában ifjabb Eötvös Ignác esetében, aki sohasem volt főpohárnok, helyesen tárnokmestert kellett volna írni. Így lettek feltüntetve Nagy Iván *Magyarország családai* című 1858-ban kiadott munkájában az Eötvös család (Vásáros-Naményi, báró) családfáján: I. Ignác báró főpohárnok, alatta II. Ignác báró főtárnok-mester;¹⁷ ezt írta Szinnyei is a részletes életrajzokban: idősebb Eötvös Ignác „1820. Abaujmegye valóságos főispánjává s kir. főpohárnokmester lett”,¹⁸ ifjabb Eötvös Ignác „1836. királyi főtárnokmesterré nevezetett ki”;¹⁹ és így szerepelnek az Országos Levéltárban őrzött úgynevezett *Világi Méltóságkönyv* adatait közlő Fallenbüchl Zoltán által összeállított *Magyarország főméltóságai* című kézikönyvben is, amely szerint Eötvös Ignatius de Vásáros-Namény baro (senior) 1824. I. 2-től egészen 1838-as haláláig volt királyi főpohárnok, és Eötvös Ignatius de Vásáros-Namény junior baro 1836. VIII. 9-től 1841-ig volt tárnokmester.²⁰

Természetesen előbb idősebb Eötvös Ignác nyert magas méltóságot – Nagy Iván szerint:

1802-ben a felség felszólítására tervet dolgozott ki a koronai és kincstári jóságok jövedelmeinek emelésére, mely után belső *titkos tanácsosi* címmel feldiszítve, a kincstári jóságok igazgatásával bízák meg. 1806-ban a kir. udv. kamara elnöke lőn 1812-ig, midőn korona-örre nevezetett.²¹

Ezért alighanem az igazat jegyezte fel Arányi Lajos: a ház a b. Minister br. Eötvös József nagyatyjának háza. Ifjabb Eötvös Ignác magas tisztségre persze később, az Uri utcai ház eladása idején került. Szinnyei József előadása szerint:

[a] gyakorlati térre mint Pestmegyének tiszteletbeli aljegyzője lépett, utóbb a m. kir. udvari kamarához fogalmazóvá nevezetett ki; később titkár és előadó tanácsos, 1826. a m. kir. udvari kancelláriának előadó udvari tanácsosa, 1826. Sárosmegye főispáni helytartója

¹⁴ SÖTÉR István, *Eötvös József*, Bp., Akadémiai, 1967, 9.

¹⁵ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Bp., Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete, 1980–1981, 2:1342.

¹⁶ *Uo.*, 2:1344.

¹⁷ NAGY Iván, *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, Bp., Helikon, 1987, 2:51.

¹⁸ SZINNYEI, *i. m.*, 2:1343.

¹⁹ *Uo.*, 1345.

²⁰ FALLENBÜCHL Zoltán, *Magyarország főméltóságai*, Bp., Maecenas, 1988, 81, 92.

²¹ NAGY, *i. m.*, 2: 52.

s 1827. valóságos főispánja lett. 1830-ban másod udvari kancellárrá s belső titkos tanácsossá mozdított elő.²²

Az mindenesetre biztos, hogy még ha papíron ifjabb Eötvös Ignácé is volt, akkor sem beszélhetünk tárnokmesteri palotaként Eötvös József szülői házáról – a tárnokmester ugyanis 1813-ban Brunszvik Josephus de Korompa comes volt.²³

Eötvös József születési helyét illetőleg tehát Buda városában egészen biztosak vagyunk, továbbá történelmi felhatalmazás alapján vallhatjuk, hogy a Váron belül a mai Uri utca 19. számú házban jött világra, ami akkor az Eötvös-család, valószínűleg pontosabban nagypapja, idősebb Eötvös Ignác (ekkor a magyar királyi udvari kamara alelnöke) tulajdonát képezte.

²² SZINNYEI, *i. m.*, 2:1343.

²³ FALLENBÜCHL, *i. m.*, 81.